

2023, 10(2): 268-280

DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2023.2.268-280>

Söyleşiler

CAN KOZANOĞLU İLE SPİRİTÜELLİK VE MEDYA ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Gökçe Baydar Çavdar¹

Can Kozanoğlu, 1963'te Adana'da doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü mezunu. 1981'de medya sektörüne girdi; gazetelerde, dergilerde, televizyon kanallarında çalıştı. Yayımlanmış kitapları arasında; *Bu Maçı Alıcaz!* (1990), *Cilâli İmaj Devri* (1992), *Pop Çağı Ateşi* (1995), *İnternet Dolunay Cemaat* (1997), *Yeni Şehir Notları* (2001), *Acemi Eğitimi* (2005), *Yalan Yıllar* (2015), Mirgün Cabas'ın kendisiyle yaptığı söyleşiler dizisi sonucunda ortaya çıkan *Bıçkın ve Ağlak / Yeni Türkiye'nin Hikâyesi* (2018) ve Mirgün Cabas'la birlikte, edebiyatçılarla kitaplarının ilk sayfasını nasıl yazdıkları üzerine söyleştikleri podcast serisinin kitaplaşmış hali *İlk Sayfası / 25 Bölümde... Bir Nevi Yazı Atölyesi* (2023) bulunmaktadır.

1990'lı yıllarda, çok erken bir dönemde, *İnternet Dolunay Cemaat* metninizde, spirüellik ve medya üzerine çalışan insanların hâlâ geri döndüğü ve belki de temel aldığı iyi bir giriş sunuyorsunuz. Bu metni oluşturmaya olan ilginiz nasıl şekillenmişti? Kısaca bahsedebilir misiniz?

Ben kendimi akademik anlamda sosyolog görmüyorum, ama sosyoloji mezunuyum ve vaktiyle sosyolojiyle bağlantılı konularda çalışma hevesim vardı. Bir de işin gazetecilik tarafı var. Daha çok gazetecilik tarafından

¹ **Gökçe BAYDAR ÇAVDAR**, Dr. Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo TV ve Sinema Bölümü, gokcebydr@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9712-2597

Söyleşi tarihi: 24.11.2023

© **Yazar(lar) (veya ilgili kurum(lar)) 2023**. Atif lisansı (CC BY-NC 4.0) çerçevesinde yeniden kullanılabilir. Ticari kullanımlara izin verilmez. Ayrıntılı bilgi için açık erişim politikasına bakınız. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi tarafından yayınlanmıştır.

gözlediğim hadiselerden yola çıkarak sosyolojik kaynaklardan okuduklarımı birleştirmeye çalıştım. Bahsettiğim, 1990'lı yılların ilk yarısı, Türkiye'de özel televizyon kanallarının ilk zamanı. Bugün bazıları hâlâ dijital mecralarda çok seyredilen, medyum kavgaları oluyor, astroloji programları... O sırada en çok aklımda kalan *Fenomen*, merkez medyanın dergi grupları New Age dergisi diyebileceğimiz dergiler çıkarmaya başlamışlardı. İçinde uzaylılar da oluyor, fal da oluyor, büyü de oluyor, Nostradamus, kehanet... Bunlar benim sosyal bilimler kaynaklarında okuduğum New Age kültürüne denk düşüyordu. Aslında, spiritüellikle New Age aynı şey değil. New Age biraz daha geniş bir alan, en azından benim tanımlarımda öyle. Bir ülkenin New Age kültürünün bu denli yaygınlaşması, o ülkenin modernlikle, modernliğinin öncesiyle ve sonrasıyla ilişkisi bağlamında bir şeyler gösteriyor. Batılı anlamda New Age tanımı yaptığımız zaman karşımıza belli alanlar çıkıyor, fakat bunların yerel olanla; İslam'la, klasik Müslüman kültürüyle, daha doğrusu klâsik semavi dinlerin kültürüyle harmanlanmaya çalışılmış versiyonlarını da gördüm. Bunların içinden nasıl çıkarım diye düşünmeye başlayınca, o düşünce bir kitabın uzunca bir bölümüne dönüştü. Bu, 1990'lı yılların ilk yarısındaki Türkiye'nin karşımıza çıkardığı bir tablo idi. Bir de özellikle kızdığım bir şey vardı o dönemlerde; İstanbul'un sosyo ekonomik açıdan gelişmiş sayılan bazı muhitlerindeki, bazı toplantılara düzenlenen baskınlar televizyon programlarında gösteriliyordu. Orta üst sınıf insanların üye olduğu cemaatlerin etkinliklerine, kameralarla gidip, -polis baskını söylemiyorum, medya baskını yapılıyordu: "Bu devirde, hem de Nişantaşı'nda böyle bir inanç, bu devirde, hem de Etiler'de!" Oysa ki olayın özü oydu. Bu türden şeyler, modernliği tüketmiş, anlamı sonrasında arayan, ancak ekonomik ve kültürel olarak belli bir eşiğin ötesinde geçmiş insanların arasında olabilirdi. Bunları ifade etme ihtiyacı hissetmiştim.

Kitap ilk çıktığında, her üç bölümüyle de beni daha önce okumuş olanların beklentilerini karşılamamıştı gibi düşünüyorum. Ben de onun üzerine zaten o kitabı çok sevmemeye başlamıştım. Fakat sonra Türkiye'de birtakım değişimler yaşandı. Türkiye'de sıradan insanın İnternet'e bağlanabileceği ilk yılları idi. Hem dijital(liğin) gelişmesi, spiritüelliğin, daha geniş anlamıyla New Age kültürünün dijital medya üzerinden yayılması hem Fethullah Gülen cemaatiyle ilgili yaşananlar dedirtti ki bana; doğru noktalara dokunmuşum, ama yüzeysel kalmışım. Tabii, benim bu konuda çalışmaya başlamam yaklaşık 1994, kitabın çıkışından önce, o zaman Türkiye'den erişebileceğiniz kaynaklarla bugün erişebileceğiniz kaynaklar arasında çok ciddi fark var. Onun için de diyorum ki, biz susalım, artık gençler konuşsun. O zamanlar yurt dışına gideceksiniz, bir kitap alacaksınız ya da birine ısmarlayacaksınız. Tesadüfen makale bulacaksınız. Üniversite kütüphanesinde bu konuya ilgili bir şey arayacaksınız, ki 1990'lı yılların üniversite kütüphanelerinde New Age üzerinde bir araştırmanın bulunması bile belki kütüphanenin saygınlığı açısından çok arzu edilmeyecek bir şeydi. Kaynaklar da kıt. Benim de akademik yetersizliklerim vardı. Biraz yüzeysel kaldığını kabul ediyorum, ama erkence bir giriş.

Bunları yaparken çok faydalandığım insanlar vardı, fakat kendileri New Age kültürünün içinden insanlar. Mesela *Fenomen* dergisini çıkartan Ata Nirun vardı, Ergun Candanlar vardı. Onlar içeriden bakıyorlar ama

içerden bakan pek çok kişiye göre daha toparlayıcı bakıyorlar. Dergilerinde, kitaplarında, televizyona anlattıklarında, araştırmalara kaynak olabilecek nitelikte toparlayıcı ve akli başında diyebileceğim ifadeler vardı. Zaten, genel olarak New Age kavramıyla akli başındalığı yan yana nasıl getirebiliriz, insanın kafasını çok kurcalayan ve içinden çıkması zor bir şey. Çünkü ilk anda dışarıdan bakınca bunların pek çoğuna deli, sapkın filan diyebilirsiniz ama o tepedenliği bırakıp biraz onların yerine kendinizi koyduğunuz zaman 'ne bileyim belki de o haklı' diyorsunuz. Yadırgadığınız insanlar da, belki kendi açısından baktığında sizi başka bir şekilde yadırgıyor ve yargılıyor.

Üniversitede, uzun yıllardır verdiğim bir popüler kültür sosyolojisi dersim var. Çok sene laf buraya gelirdi. Genel olarak sınıfta bir alay etme havası doğuyor, 'Bunlar ne kadar saçma insanlar' gibi... Özellikle de konu, uzaylılıkla dinleri, kehanetle simyayı birleştiren yeni kültür cemaatlerine geldiği zaman. Diyorum doğru, ben de gülüyorum ama hani sizlerin, bazılarınızın çok benimsediğiniz klasik dini inançlar, semavi inançlar da, belki onların dünyasında aynı şekilde yadırganıyor. Çünkü siz bir şeye inanmışsınız, ona bir anlam vermişsiniz, onlar da başka bir şeye inanmış bir anlam vermiş. Bu alanda çalışmanın bir zorluğu var. Bu noktada gazeteciliğin azıcık faydasını görmüş olabilirim. Dalga geçmek, alay etmek, küçümsemek çok kolay bir şey. Bunlarla uğraşırken bunlara kapılmak da kolay bir şey. Ben bu kültürleri sosyolojik olarak araştırıyorum diye gazeteci olarak girip dört gün sonra uzaydan gelecek sinyali beklemek de var işin içinde. Biraz çalışması zor, ama eğlenceli bir alan. Niye bu kadar uzattın dersiniz, belki dinleyen, okuyan olursa heveslensinler, bu konuda çalışsınlar diye, ki siz yapıyorsunuz. Konuştuk, başkaları da var, çok sevindim. Son bir ayda hem sizden haberdar olmak, spiritüellik konusunda podcaste aldığımız konuklar, onlarla konuşurken başkalarının da varlığını öğrenmek... Konu önemli ve güzel.

İnternet Dolunay Cemaat'te söylediğiniz bir şey var ki tezlerde çok fazla referans verildiğini gördüm: Ana haber bültenlerinde cinci hoca baskınları verilirken, hemen arkasından gelen program kuşağında uzaylı, cin gerçeğinin gözler önüne serildiği içerikler yayınlanıyor. Bugün baktığımızda medyada benzer bir parçalılık ya da bir ölçüde gerilim söz konusu mu, böyle bir şeyi gözlemliyor musunuz?

Şimdi gözlemlemem zor, çünkü eski geleneksel mecraları çok fazla izlemiyorum ama olduğunu da zannetmiyorum. Benim bunları söylediğim zamanlar, Türkiye'nin en çok seyredilen birkaç özel kanalı vardı. Akşam evinde oturan, ortalama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının izlediği kanallardı ve hadiseler orada geçiyordu. Tabii şimdi olay dijital mecraya kaydı. Merkez medyadaki televizyon kanallarında bunların çok olduğunu zannetmiyorum. En klasiği TRT'de Pelin'in yaptığı program [*Pelin Çift ile Gündem Ötesi*] olmak üzere, zannedersen öyle bir iki tane -ama çok çizginin dışına çıkmadan tabii- yapılan programlar var. İşin diğer tarafına, yani dijital mecraya kayarsak, orada da artık kategorize etmenin neredeyse imkânsız hale geldiği bir çeşitlilik var. Bunlara çok ciddi biçimde sarılarak, kendini ifade etmeye çalışan bireyler ve topluluklar, cemaatler de var. Onlarla dalga geçerken kendisi kapılan insanlar da var. Türkiye'deki

muhafazakâr söylemin baskınlaşmasından etkilenerek, bunları daha önce olmadığı şekilde bir süzgeçten geçirmeye çalışanlar da var. Yani dijital mecradan izleyip altına ayet yazan, sure yazan, “bu dinimizde vardır” diyen, “hayır bu dinimizde yoktur” diyerek olayı tehdit boyutuna vardiıranlar da var.

Bir de tabii şimdi eskiden o söylediğim furya, toplansanız televizyonlarda haftada birkaç saatlik yayın. Bugünün dijital mecralarında sırf bu konularda her gün herhalde yüzlerce saatlik içerik yükleniyor. O içeriklerin paylaşılması, yüklenmesi, yorumlanması var ki ben de son bir iki yılda içeriklerden çok kendimi yorumlara vermiş durumdayım. Yalnızca video yorumları değil, saatlerce alışveriş sitesi yorumu okuyorum. Hem eğleniyorsunuz, hem hakikaten birtakım zihinsel kodları çözüyorsunuz.

Durum 1990'lardakinden farklı, çok daha parçalı, fakat 1990'larda olan bir sorun, aynen devam ediyor. Hem bu işin doğasına uygun hem dijital alemin doğasına uygun: Orada bu işleri benimsemiş gibi görünen kişilerin ne kadarının gerçekten benimsediğini, ne kadarının oradan oraya sörf yaparken dijital alemde otuz saniyede benimsemiş gibi yaptığını, kimin cidden medyum olduğunu düşündüğünü, kimin medyum parodisi yaptığını, kimin ticaret peşinde olduğunu, kimin içten olduğunu büsbütün ayırt edemez hale geldik. Zaten çok genel bir toplumsal kafa karışıklığı var. Spiritüellik ya da genel olarak New Age -asında spiritüelliği ayıracağız zannedersem birazdan, ki gerekiyor- bu New Age de zaten kendi doğasında kafa karışıklığından pek uzak kalamayan bir alan. Onun için genel toplumun kafa karışıklığı, dijital mecranın karışıklığı, New Age alanının doğasının ortaya çıkardığı doğal karmaşa,... Hepsi birbirine girince çözümlenmesi, çalışması zor bir alan haline geliyor. Ben size uğraşın çalışın diyorum, ama işiniz çok da zor.

Bu konuyu açmanız iyi oldu. Söz konusu çeşitlilikle ilgili bir sorum olacak. Sosyal medya guruları, doğal taşlar, çok satanlar ya da popüler New Age kitapları, popüler İslami kişisel gelişim gibi görünüşler ortaya çıkmaya başladı. Bunun bu kadar çeşitlenmesinde, popülerleşmesinde -geçmişe kıyasla daha popüler olduğunu kabul edersek- tarihsel kırılma yaratan bir neden var mı? Sizce, bugün daha çok karşımıza çıkmasının nedeni ne?

1990'lı yıllarda şu iki şeyi ayırıyorduk, demin verdiğiniz örnekte olduğu gibi: Birincisi, kırsal alandaki cinci hoca aslında modernliğin öncesi; sosyo ekonomik açıdan gelişmiş olduğu düşünülen bir kentsel alandaki şifacı ise modernliğin sonrası, modernliğin tüketildiğini gösteriyordu. Aslında bunları ayırt etmek her zaman çok net çizgiler üzerinden yapılamıyor, ama biraz konu üzerine çalışınca, kategorize ediyorsunuz. Dijital dünyaya bunları taşıdığımız zaman da aslında her şey birbirine giriyor. 1990'larda ya da 1980'lerde olduğu gibi olay birebir ilişkiler üzerinden, gerçek hayat üzerinden yürüse, herhangi bir insan, herhangi bir kültürün seansına yoldan geçerken girmez. Ama herhangi bir kültürün dijital seansına yoldan geçerken girebiliyorsunuz, çünkü bir tıkla giriyorsunuz, bir tıkla çıkıyorsunuz. Bazen çıkarken dua ediyorsunuz, bazen çıkarken alay

ediyorsunuz, bazen çıkarken küfür ediyorsunuz, bazen bir şey söylemiyorsunuz. İşte odalar açılıyor, odaya giriyorsun ve çıkıyorsun. Sanal olunca işler kolay.

Az önce söylediğim genel kafa karışıklığını açıklamamız gerekecek. Kafa karışıklığında şöyle şeyler var: Geleneksel inançlar diyoruz, geleneksel sonrası inançlar diyoruz, modernite diyoruz, modernite sonrası diyoruz. Bir de genel muhafazakârlaşmadan bahsediyoruz. Buradan, benim de içinde yer aldığım 90'lı yıllardaki çalışmalara -- dönersek, şöyle bir saptama vardı: Çok çizgi dışı görülen belli oluşumlar, cemaatler, kişiler ya samimiyetle ya da belli güvenlik kaygılarıyla iki şeye referans göstermeye çalışıyorlardı. Ya İslam ya Atatürkçülük. Bazen ikisine birden... Kitaplarda örnekleri vardı; Atatürkçülüğü, İslam'ı, Mevleviliği ve uzaylıyı birleştirmeye çalışan belli oluşumlardan söz edebiliyoruz. Bugüne baktığımız zaman, bunların hepsinin aslında hayatımızda çok daha vurgulu hale geldiğini görüyoruz.

Dijital dünyadaki söylemler, belki 1920'li yıllarda olmadığı kadar keskin bir Atatürkçülük, belki Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar keskin bir şekilde İslam'a sarılma içeriyor. Söylemde Atatürkçülük ya da İslam'ın savunulduğu bir alanda karşınıza uzaylılarla ilgili dosyaların çıkması, kişisel gelişimin, hepsi spiritüellik değil ama işte mistik şekilde kişisel gelişim vaat eden kitapların söylemlerin, videoların çıkması, Doğu Asya kültüründen esintilerin gelmesi, Latin Amerika'daki şamanların ayinlerinden bir videoyu seyretmeniz... Aslında bu konuda en net olduğunu düşünen insanların bile kafası o kadar karışık ki bir yandan, dediğim gibi içinden çıkması zor hale geliyor.

Bir yandan da Türkiye'nin kentselleşme hızını düşünün. Hep söylerim, Türkiye'de 1980 sayımı ile 1985 nüfus sayımı arasında bir yerde kırsal nüfusla kentsel nüfus eşitleniyor. Ama 1990'ların sonuna geldiğimiz zaman neredeyse kırsal nüfus reel anlamda kalmamış noktada. Kentle hiç bağlantısı olmayan, yalnızca köyde yaşayan nüfus herhalde %5 civarına düşmüştür. %10 görünen kırsal nüfus da, yarı kırdan yarı kentte yaşayan ya da kentten dönmüş ileri yaşta insanlar. Hepsi süreci tam anlamıyla geride bırakmış olmasa da modernliği aşmak, modernliği tüketmek dediğimiz sürece pek çok insan katıldı.

Bu arada o İslami muhafazakâr dediğimiz kesimden de milyonlarca insan yeni dönemin eğlence ve tüketim kültürünün bir parçası oldu, ne kadar eleştirel dursalar da içlerinde dar bir kesim kendini olabildiğince dışında tutmaya çalışsa da, onlar da dijital dünyanın parçası. Bir yandan sekülerlere fazla dindarlık hatta yer yer yobazlık gibi görünen ibadetler yaparken, bir yandan ortak alanında herkesin uğrayabildiği kültür adacıklarını ziyaret ediyorlar. Hem bireysel anlamda hem her türlü toplumsal kategorinin kendi içinde ciddi bir geçiş süreci karmaşası yaşanıyor. "Bir insan keskin biçimde bilimi her şeyin üzerine çıkaran tavır sergilerken, böyle bir cümleyi nasıl kurdu?", "Bir insan dini bu kadar keskin vurgularken iki cümle arkasından böyle bir şey söyleyebildi?" ya da "Nasıl böyle bir video paylaşabildi?" ya da "Nasıl böyle bir kitabı övebildi?" diyorsunuz.

Kafa karışıklığı, anlam arayışını getiriyor. Anlam arayışı hele bireyselliğin, bireyciliğin bu kadar yaygınlaştığı bir dönemde, “birey olarak kendimi kurtarayım ama bunu da bir sosyalliğe çevireyim” şeklindeki doğal arayışla bütünleşiyor. Sonuçta da herhalde nüfusumuzun çok yüksek yüzdesinin spiritüelliğe, ondan da daha geniş anlamda New Age kültürüne açık olduğu bir noktaya gelmiş durumdayız, ki bu da doğal bir gelişim. Bunun iyi ya da kötü bir şey olduğunu söylemiyorum. Çıplak bir olgu. Determinist bakmamaya çalışarak söylüyorum, ki hayatın akışı toplumları belli aşamaya getirir. Bunu çağımızda hem yerel hem global olarak yaşıyoruz. Zaten söylediklerimin pek çoğu Türkiye'ye özgü ya da özel değil.

Peki, demin bahsettiğiniz iki garanti referansı düşünerek, -biri Atatürk diğeri İslam-İslamcılığın iktidara geldiği bir dönemde, 2002 ve sonrasında, ya da tarihsel kırılma olarak 2012'yi alanlar da var, bu dönemde New Age'e ne oldu ya da dinin, dindarlığın kendisine ne oldu?

Ben de bunu demin sizin verdiğimiz bir örnekle beraber konuşalım derim. Şimdi insana çok şey vaat eden taşlar var. Taşların bir seküler pazarı var, bir de İslami pazarı var. Instagram fenomenleri üzerinden, -başka bir yere gidiyormuşuz gibi ama- şort bile denmeyecek mini'siyle fenomenleşmiş var, başörtüsüyle de fenomenleşmiş var. Her ikisi de o taşlardan satıp size huzur vaat edebiliyor.

O halde İslamcılığın yeni yüzüyle birlikte, belki muhafazakârlığın piyasacılıkla daha rahat ilişkilendiği düşünülebilir mi? Sizce New Age, hem dini hem seküler piyasaya daha mı iyi entegre oldu?

Öyle bir şey. *Pop Çağı Ateşi'nin* ana cümlelerinden biriyle söyleyeyim: Benzeştiren ama birleştirmeyen, çok ayrıymış, çok farklıymış gibi gösterirken aslında aynı yola sokan bir çağ kültüründen bahsediyorsak, bu onun yansımaları. Verdiğim örnekler belki biraz uç olabilir ama, çok da marjinal örnekler verdiğimi zannetmiyorum. Tabii ki İslami kesimin tamamı o başörtülü fenomenlerin dünyasından değil, hepsi taşlardan ya da Uzak Doğu'dan gelen bilmemne tütsüsünün kokusunda anlam aramıyor.

Kesişim kümeleri oluşmaya başladı, ki bu da zannedersen yeni muhafazakârlığın yüzlerinden birisi. Bunu pek çok kişi 1980'lerin sonundan 1990'ların başından itibaren saptamaya başlamıştık. Meşhur pop patlaması sırasında, bunun tüketicisi yalnızca seküler kesim değildi. Ne zaman ki konserlerde başörtülü kızları görmeye başladık, ki iyi bir şeydi, genel kitle kültürünün, işin doğasında olduğu üzere, toplumun tamamını kavradığını gördük.

Ne kadar kendimizi dışarıda tutmaya çalışırsak çalışalım bir çağın kültüründen hepimiz etkileniriz, yani keşiş olup dağa çıkmadığın müddetçe. Bunun herkese sirayet etmeye başladığını gördük. Bu da aktı aktı ve bugüne geldi. Ben 2002'ye değil, 2012'ye de değil, çok daha öncesine koyuyorum o kırılmayı. Bazılarının, benim hiç kullanmadığım kelimeyle, laikçi diye andığı insan tipine dönüşmekte olduğum için, ben epey daha öncesine koyuyorum. Ama 2002 de anlamlı bir tarih. Bu iş 2002'den sonra kendisine çok daha fazla yayılma

alanı buldu. Bu kesim -yani yeni muhafazakârlar, “yeni muhafazakâr orta sınıf” diyelim aslında, belki daha belirgin bir tanım olacak- öngörüldüğü üzere eğlence kültüründe ve tüketim kültüründe hakikaten çağın her şeyine entegre oldu. Demokrasi kültürüne olmadı. Oysa ki benim ve pek çok sosyolog, siyaset yorumcusu ve çok iddialı gazeteci arkadaşımın beklentisi, uyum sağlanacağı ve doğal olarak daha bir demokratik bir tavrın gelişeceği şeklindeydi. O olmadı, ama işin eğlence kültürüne, tüketim kültürüne entegrasyonu neredeyse kusursuz bir şekilde gerçekleşti.

Bu da onları nerede birleştirdi? Mesela Müslümanlar ve yoga. Şimdi burada New Age’den spiritüelliğe geldik. New Age ana okyanus, spiritüellik de onun içinde bir iç deniz diyelim, okyanusun kıyısından giden... Aslında spiritüellikle iç kelimesi de birbirine çok iyi uyuyor. Spiritüelliği nasıl tanımlıyoruz? İnsanın öncelikli olarak kendisiyle birlikte yürüttüğü bir süreç, kendi içinde bir anlam arayışı. O bireysel spiritüellik oluyor. Onu başkalarıyla paylaşmaya başladığı anda kolektif spiritüelliğe dönüşüyor. Günümüzün pek çok insanında da bireysel spiritüelliğin bir içtenliği var. Diğer yandan onu kolektife taşıyıp bir yeni küçük cemaatin parçası olmak, böylece sosyalleşmek, mümkünse de oradan bir sosyal getiri, statü getirisi sağlamak var. Cümleyi böyle kurunca fazla eleştirel gibi geliyor ama aslında son derece doğal, insani bir şey.. Bizler de bir gruba kendimizi beğendirmeyi, birtakım insanların arasında yerimizin olmasını istiyoruz. Bu spiritüel arayışların içinde yoga, alanın belki de en yaygını diyebiliriz çünkü yalnızca spiritüellikle sınırlı değil. Benim de doktorum yıllardır, boyun fıtığından ve bel fıtığından muzdarip birisi olarak birinci pilates, ikinci yogayı tavsiye eder. Aslında son derece mekanik, fiziksel bir tarafı da var, ama birçok insan için hem beden sağlığı hem de bir anlam arayışı, ruhsal anlayış.

Peki Müslümanlar yoga yapar mı ya da Müslümanlar yoga yaptığı zaman ne olur? Doktoru tavsiye etmişse mekanik bir süreç olarak yoga yapar. Onun ötesinde bir anlam veriyor ise ne olur? Sonuçta yoganın kökeni Hindu dini, Hinduizm. İslam’dan hayli farklı bir inanç, ve hayli farklı bir bugün ve öte dünya döngüsü tanımlayan bir inanç. Bunların arasında çelişki var mıdır, yok mudur?

Aynı plazadaki aynı şirkette çalışan, biri daha seküler, diğeri daha muhafazakâr başörtülü iki beyaz yakalı arkadaşı düşünelim. Aslında ikisinin birden yogaya gitmeleri son derece makul bir şey. Seküler olan için bir çelişki görmüyoruz, bir çelişki var mı, yok mu diye sormuyoruz, daha doğal karşılıyoruz. Muhafazakâr olanda çelişki var mı, yok mu? Bunun cevabını hiç kimse veremez. Bunun cevabını ne bizim gibi dışarıdan bakanlar verebilir ne İslam alimleri verebilir ne de Hinduların guruları verebilir. Herkes kendi bireysel alanında onu nasıl yaşıyorsa, ona göre yansıtmaya çalışır. Buradan ne olur? Ancak işte biz sosyologlara, konuşmak tartışmak üzere zihin egzersizi, malzemesi çıkar.

Çelişki var mı, yok mu? Bireysel düzlemde bakmak lazım. Evinde akşam tek başına yoga yapıyorsun ve muhafazakâr bir insansın. O sırada zihninden geçenler, spiritüelliğin en bireysel alanı. Ama yoga yaparken fotoğrafını Instagram’a yüklediğin, “yoga yapıyorumdur, gülücük” koyduğun zaman, orada iş neye dönüşüyor?

Bir sosyalleşme aracına dönüşüyor. İşte orada çelişki var mıdır, yok mudur diye düşünebiliriz. Tabii biz olaya yalnızca muhafazakâr kesim üzerinden baktık. Seküler insanların da spiritüellikle kurdukları ilişkiyi, global anlamda yaşanan bu alandaki bir çelişki üzerinden konuşabiliriz. Spiritüellik, aslında bireysel huzurla, bireysel iyileşmeyle bağlantılı bir şey.

Günümüzde çizgilerini ayırmakta zorlandığımız iki olgudan birisi spiritüellik, diğeri kişisel gelişim sektörü. Kişisel gelişim sektörünün ile spiritüelliğin vaatleri nerede birleşiyor, bilmiyoruz. Sonuçta pek çok insanda gördüğüm, -bu da doğal bir şey, çok eleştiri olarak söylemiyorum- spiritüel olmak ve önce “ben”i bulma isteği, kendi içimdeki “ben”le barışayım. Sonra o “ben”i ne yapacaksın? Spiritüelliğin felsefesi de standart değil, değişebilir ama huzuru bulmanın yeterli olması lazım. Günümüzün realitesinde o beni bulmak, o güçlü beni ve huzurlu beni yaratmak niçin gerekiyor? Aslında dış dünyada başarı öyküsünü güçlendirmek ya da bir başarı öyküsü yaratmak için kullanıyoruz. Yani yalnızca kendi içinde barışmış, huzur bulmuş ve evrenin enerjisinden en pozitif olanları almanın mutluluğuna ermiş insan olmuyoruz. Kişisel gelişimle birleştiği nokta; “önce kendinle barış”, “kendine merhaba dedin mi?”, vesaire... İşler oradan başlar. Nereye gider bu yarı kişisel gelişim, yarı spiritüellik? Aslında sonuçta bizi iş hayatında başarıya götürür ya da sosyal hayatta mesela bir grubun liderliğine götürür. Kişisel gelişimin bir kolu da liderlik eğitimi ya da “nasıl lider olunur?” Ne yaparsak o kadar lideri, işin o kısmını da bilmiyorum ama... Spiritüelliğin vadettiği o huzur dünyasını, o içsel huzur dünyasını, dış dünyadaki rekabetin tahrik edici etkisinden korumak, yalıtılmak çok zor günümüzde. Bunu ancak bir tapınağa kapanarak yapabilirsiniz ki böyle deneylerde de bulunan insanlar var. Biliyorsunuz tapınak işleri de ticari. Orada “4 bin dolara 10 günde sana huzur veriyorum” diye vaat ediyor. Yemek de vermeyebiliyor.

İslam'ın tarikatlaşma biçimi vesilesiyle New Age'e iyi bir alan açabileceğini söylemişsiniz. Dini tarikatların ya da cemaatlerin hâlâ, belli ölçüde bir meşruiyeti kaldı mı? Adanmayla ilgili bir kesinti gözlemlediniz mi? New Age ve İslam ilişkisi üzerinden genel bir değerlendirme yapmaya kalksak, bugüne dair neler söylenebilir?

İslami cemaatler ya da tarikatlar, onlar da birbirlerinden farklı niteliklerde, çok farklı arayışlarda yerler var. Bizim bugün konuştuğumuz çerçeveye yakın yerler, belki daha sufi deneyimlerinin olduğu belli tarikatlar, cemaatler. Seküler insanlar için tarikatların dünyasını ancak günümüzün dijital ortamlarında gözlemleme imkanı bulmuş olanlar için, mesela zikir çekme sahneleri bazılarında çok yadırgatıcı geliyor. Oysa zikir bile cemaatin, topluluğun yapısına ilişkin bize fazla ipucu veren bir şey değil. Daha sufi, mistik zikir de var; neredeyse cihadi diyebileceğimiz zikirler de var. Ama genel olarak tabii mistisizmin olduğu yerdeki İslami örgüt başka, tarikat başka, cemaat başka diyoruz.

Özellikle tarikatlar için şunu söyleyebiliriz, ki mistisizmin olduğu her yerde aslında, bizim spiritüellik ya da daha geniş olarak New Age biçiminde tanımladığımız alanla belli örtüşmeler, çakışmalar, benzerlik

bulmamız mümkün. Bu değerlendirmeleri yirmi birinci yüzyılın postmodern spiritüelliğiyle, özellikle Batı dünyasından gözlemleyerek yapıyoruz. Dolayısıyla paralel hale getirmek çok kolay olmuyor. Elbette içlerinden New Age'e yakın diyebileceklerimiz çıkar. Bazı topluluklar o yönde evrilebilir. Ancak bazı şeyleri aşmaları şu açıdan zor, ki 1980'ler 1990'lar için örneğini verdim. Aynı anda hem İslam'a hem Atatürkçülüğe, hem medyumluğa hem Nostradamus'a, hem uzay sinyallerine vurgu yapan birtakım cemaatlerin İslamcı kesim tarafından Müslüman algılanması başka, daha İslami bir tarikatın orada geçireceği sınav başka. İslami kesim, "Sen İslam'dan bahsetme be kafır" der geçer. İslami tarikat olarak tanımlanan, bilinen bir topluluk daha sert ve doğrudan tepki gösterebilir. Bizim hem spiritüellik anlamında hem New Age anlamında, deyim münasebetsiz kaçırırsa özür dileyeyim baştan, ihraç malı herhalde Mevlevilik. Turistik olarak da, edebi olarak da, ticari olarak da, Batı'nın spiritüel arayış içinde olan insanlarına ve Avrupa'nın, Kuzey Amerika'nın, Asya'nın gelişmiş yerlerine en fazla seslenebilecek, onları bugüne kadar en fazla yakalamış olan yerli olgumuz -ya da evrensel olgu, yerli de saymayabilirsiniz- Mevlevilik'tir. Hristiyan kalarak ya da spiritüelliğin Batı'daki anahtar ifadelerinden biri olan "spiritual but not religious", yani "spiritüelim ama dindar değilim, bir dine bağlı değilim" diyerek Konya'da, bazen Galata'da o Sufilik deneyimine katılıyorlar, dönmeye çalışıyorlar. Bu onları İslam'ın içine sokuyor mu ya da Mevleviliği İslam'ın dışına çıkarıyor mu? Anadolu Müslümanları içinde Hz. Mevlâna diye bahsedenler de vardı. "Hz. Mevlânamız" diye dua okuyan insanla, İstanbul'un orta üst semtinden yılda bir defa Şeb-i Aruz için Konya'ya giden insan ve Londra'dan kalkıp Sufilik deneyimini görmeye gelip çok da sevmiş ve orada spiritüel anlam bulmuş insan... Bunların hepsi için Mevlevilik aynı şey mi? Ortada bir tane *Mesnevi* var, bir tane yaşanmış hayat var, üzerinden geçmiş yüzyıllar var. Onun için İslami cemaatler, tarikatlar, İslami bazı eğilimlerin, bazı mistik arayışların, New Age'le ne kadar uyumlu olacağı gruptan gruba, hatta neredeyse bireyden bireye değişir. Ama demin söylediğim şeyi burada tekrarlayayım: Geleneksel İslam içinde gördüğümüz çok daha muhafazakâr bazı cemaatlerin, tarikatların bugün daha rahat davranma özgürlükleri var. Ancak mistikliği, Sufiliği biraz daha New Age'e kaydıracak, biraz daha spiritüelliğe kaydıracak insanlar, eğer İslami vurguları sekülerlerin gözünde güçlü ise ve Mevlevilik gibi turistik ticari getirileri de fazla olmaz ise, kendi İslami kesimlerinden daha fazla tepki görme riskleri büyük.

Hocam Mevleviliğin ticari boyutu dediğinizde aklıma geldi, *Mesnevi Terapi* gibi kitaplar vardı, hatırlarsınız belki. Daha da ilginç *Mesneviden Cevaplar* diye bir kitap vardı, rastgele bir sayfa açıyordunuz ve sadece tek bir sloganla size cevap veriyordu. Önce içinizden soruyu soruyorsunuz, sonra kitabı açtığınız anda mesela "Kolaylıkla olacak" ya da "Sabret, sabretmeyi bil" gibi cümlelerle karşılaşıyorsunuz. Böyle bir aforizmaya sıkışma ve parçalı kullanım hali New Age'e dair ne söylüyor? Yani tek başına piyasalaşmanın yaygınlaştığı bir dönemi mi işaret ediyor ya da başka şekilde değerlendirmek mümkün mü?

Şimdi soruyu ikiye bölüp cevap vereyim. İlk verdiğiniz örnekten, hani "içimden bir şey geçiriyorum"...

Mesnevi'den alıntıların olduğu kitap, aslında *Mesnevi*'den alıntılar da değil. Rastgele yazılmış cümleler var.

Kitabı açınca “A olacaktı” demenin, “Bugün şu e-maili on kişiye iletirsen istediğin olacak” demekten farkı yok. Ancak meselenin şöyle bir yönü de var, New Age ya da spiritüellik biraz da modernitenin bazen fazla dayatıcı halde omurgasını oluşturan rasyonaliteye, akılcılığa, onun baskısına tepki. Modernitenin bu yönünden kaçış arayışı var ve kimsenin de bunu yargılama hakkı yok. Yani, sen her zaman çok akıllı olacaksın, çok rasyonel olacaksın! Saçma da gelebilir. Saçma soyut bir kavram, ama saçmanın somutlandığı yer de olabilir ve o somut saçmalığı da seçebilirsin. Rasyonaliteden kaçışın bir mantığı var ama... Mesela bu kitap nerede kullanılabilir? Üniversite kantinine kitap kazara düştü, orada dalga geçmek için arkadaşlarla eğlenmek için kullanılır, ama bunu hakikaten ciddiye alan insanlar olduğunu da görüyorum.

İşin ticari boyutuna gelince, burada da yine sıkça yaptığımız kitle kültürü tanımlarına dönüyoruz. Geleneksel olarak, popüler kültürle kitle kültürünü ayırdığımız zaman, popüler kültür kendiliğinden doğmuş ve ilk aşamasında ticarileşmemiş olabilir. Kitle kültürü ise zaten işin endüstrileşmiş, ticarileşmiş hali. Günümüzde herhangi bir şey sosyalleştiği anda, hangi araçta olursa olsun, kitle kültürünün parçası haline geliyor. Twitter'da kitle kültürünü çok eleştirdiğimiz bir flood yazdığımız zaman bile, o endüstrinin parçası olmuş oluyoruz. O zaman ne yapacağız? Buna itiraz etmiyoruz. Araçlar bu, bu araçları kullanacaksın. Twitter'dan yazacaksın. Facebook'tan yazacaksın. Yazdığın makaleyi İnternette paylaşacaksın. Kitabın piyasaya çıkacak, indirilecek. Bu yanlış demiyorum ama sonuçta her şey iyi kötü ticarileşiyor. Ancak, ticarileşmek başka, sektörleşmek başka bir şey. Hem o geniş New Age alanı, hem de özel olarak spiritüellik alanının sektörleşmekten kendini kurtarabilmiş bölgesi var mı bilmiyorum. Pek çok şey başlı başına sektöre dönüşüyor. Budizm hakikaten tam anlamıyla kavrayanlara iyi gelecek ve insanlık adına da iyi şeyler vaat eden bir öğreti olabilir. Aslında tam din de diyemeyiz, öğreti diyebiliriz. Bunu yargılama hakkımız da yok, sen niye inandın ya da inanmadın diye... Budizm başlı başına bir sektör değil mi? Budizmi bırakın, Buda bir sektör. Dünyada Buda sektörü, diye bir şey var. Aynı şey Mevlâna ve Mevlevilik için de geçerli. Çok içten bir sufi deneyimi yaşayabilirsiniz, hakiki bir Mevlevi olabilirsiniz. İslam tarihinin önemli bir Müslüman kişisi olarak Mevlana'yı çok sevip, *Mesnevi'*ye çok değer verebilirsiniz. Ona içtenlikle dua edebilirsiniz. Hiçbir dini inancınız olmadan da bir anlam bulup hayatınızı Mevleviliğe göre yönlendirebilirsiniz. Bunlar başka, ama Mevlevilik bir sektördür. New Age alanındaki hemen her şey sektördür. Spiritüellikte de vadedildiği gibi kendimizi hakikaten dünyadan yalıtarak içsel bir serüvene çıkabiliyorsak -oluyordur insanların hayatında, o anları ayrı tutalım- onun dışında kabul etmek lazım ki bir sektör. Bir şeyin sektörleşmesi içindeki her parçanın kirli olduğu, kirlendiği anlamına gelmez. Zaten biz böyle yatılı okul teftişi gibi temizlik, kirlilik testi yapmıyoruz. Biz sosyolojik açıdan bakıyorsak, belirli profillerdeki günümüz insanının niçin spiritüelliğe bu kadar yöneldiğini ve bu yönelimin giderek daha kitleselleştiğini düşünmemiz, tartışmamız lazım.

Bu konuya gelince hep şöyle bir huzursuzluk oluyor: İnsanların temiz kalple, iyi niyetle, samimiyetle yöneldiği alanlara karşı yargılayıcı, tepeden bakıcı, hükmetmeye çalışıcı sözler mi söylüyorum acaba? Böyle olmaktan imtina ederim ama eleştirel olma hakkımız da her zaman var. O alandan pek çok kişinin ve grubun da beni

ağır eleştirdiği, tahrik edici tavırları da olmuyor değil. Ben hep iki tarafından gidiyorum. Olayın olması gerektiğini düşündüğün bölümü var kafanda. Sosyolog da demiyorum kendime, sosyoloji diploması sahibi biri olarak bu konularda konuşuyorum. Bireysel olarak baktığımda ise, “Yani insan buna da kanmaz ki be kardeşim” diyorum. Sürekli bu ikisinin arasında kaldığım için bazı şeyleri vurgulamam, tekrarlamam gerekiyor.

Bu tür metinlere baktığımızda, bireysel olarak bazen yargılama olmasa da, anlamama hali, bir çarpışma hali oluyor. Ama alay eden de var. Aklıma yakın zamanda sosyal medyada çok paylaşılan bir stand-up gösterisi geldi. Diyordu ki, “Skolastik düşüncenin merkezi bugün Kadıköy”. Tabii biraz “Buna da nasıl düşülür, olur mu böyle bir şey?” tonuyla, bir mizah malzemesi yapıyor, ama demin söylediğinizle bir sürekliliği belki bundan kurmak mümkün olabilir. Hani, “Böyle bir dönemde, Nişantaşı’nda nasıl böyle bir şey olabilir diye soruluyordu ama aslında tam da Nişantaşı’ydı onun yeri”, demiştiniz. Bugün de sınıfsal açıdan böyle mi? Yani modernin ardında bırakmaya çalışan biraz daha orta sınıf ya da belki üst sınıf için mi geçerli bu anlam arayışı? Bir ölçüde tekrara da düşecektir belki ama?

Aslında bu önemli bir soru. Dediğim gibi yalnızca ekonomik anlamda sınıf değil, kültürel sermaye yönüyle de daha muğlak ve geniş anlamli bir sınıf üzerinden baktığımız zaman, konuştuğumuz bağlamda spiritüelliğe daha çok, evet orta sınıf, orta üst sınıf yoğunlaşıyor. Ama sınıf davranışlarını da otuz, kırk, elli yıl öncekiyle aynı biçimde değerlendiremiyoruz. Sınıflar, eskiden olduğu gibi, birbirinden kolay ayrılmıyor. Bir de daha önce sınıfı, gerçek hayat üzerinden konuşuyorduk. Şimdi sanal dünyada sanal kimlikler, dijital kimlikler, her an üzerimize yapıştırıp çıkartabileceğimiz kimlikler üzerinden konuşuyoruz. İşin dijital alemde dönen haline baktığımızda, ekonomik anlamda orta üst sınıf değil, üst sınıf da olabilirsiniz. Sınıf altı dediğimiz, mesleksiz formasyonunuz, gelirsiz kesimden de olabilirsiniz. Eskiden cikletlerin içinden bir tane kafa çıkardı, altı tane kıyafet olurdu. Kartları değiştirirsiniz, aynı kafa boksör olur, dansöz olur... Bahsettiğim, bunun dijital versiyonu, hemen her sınıftan olabiliriz. Gündelik hayattaki sınıf davranışları daha yakalanabilir. Örneğin orta alt sınıf biri, yoksul biri, kendini zenginmiş gibi göstermeye sunmaya başladığında, bunu ancak yoksullara yedirebilir. Üst sınıftan insanlar tarafından kısa sürede anlaşılır “bu aslında öyle tüketmeye alışkın değil” vs. diye.

Sanal alemde hem öyle sınıf ayırt etmek kolay değil hem de başka sınıfların davranışlarını taklit etmek kolay. Orta alt sınıf olup da orta sınıfın, üst sınıfın spiritüelliğine ortak olmuş insanlar bulunabilir. Sanal alemde bu eğilime kapılayım ya da kapılmış gibi görüneyim de, en azından dijital olarak sınıf atlamış olayım, diyen insanlar da olabilir. Sınıf davranışlarını dijital dünyada ayırt etmek zor, ancak spiritüellik özü, ruhu itibarı ile tamamen değilse de büyük ölçüde hâlâ orta sınıfa, orta üst sınıfa, hatta daha da açıkçası cinsiyet ağırlıklı da kısmı var, kadınlara hitap ediyor.

Kendi yaptığımız işler de daha çok kadınların ilgisini çekiyor. Mesela popüler bilim konferansları, felsefe konferansları, edebiyat atölyeleri... Bunlara da kadınlar daha fazla katılıyor. Bir gözlemimi paylaşayım; Türkiye'de orta sınıf kadınlar olmasa birçok yayınevi batır. Özellikle edebi kitapları en çok kadınlar okuyor. Spiritüellik dediğimiz zaman, ilk birkaç cümle içinde, illa ki ağzımızdan arayış kelimesi çıkıyor hani, spiritüellikle sınırlı olmamak üzere, toplum içinde kadınların erkeklerden daha yüksek oranda, aşma arayışında olduğunu gözlemliyorum.

Zannedersem bizim podcast dinleyicileri de çoğunlukla kadın. Kitaplarımızın okurları da kadın, videolarımızı seyredenler de... Bunun da yorumunu, bu alanda çalışan insanlara bırakayım, ama kadınlara da teşekkür borcumuz var.

Son olarak, bugün akademik alanda bu konular ne şekilde çalışılabilir? *İnternet Dolunay Cemaat* gibi bir gündem üzerinden tekrar bir araştırma sorusu sorsak ya da kapsamlı bir düşünme projesine girişsek, bugünün materyalleri ne olabilir? O metinde New Age'in çeşitli tarikatlarından, Fethullah Gülen'den bahsediyorsunuz, bugün yogadan bahsettik. Bugünün malzemesi başka ne olabilir?

İlla New Age'le sınırlamıyorsak, Meriç Keskin tarikatına bakarım, Doktor Tayyar Öz tarikatına bakarım, Doktorumuz Emre Bey... Bu tüketim tarikatları var ya, bu fenomenler... Olayın mafyatik tarafı son günlerde çok gündemde, konuşuluyor. Fakat ben şu ilişkiyi çözmeye çalışıyorum: Mesela, bir fenomen var, yıllarca bir kozmetik firmasında çalışmış, bir makyaj silme sütü tavsiye etti. Aynı kişi sucuk tavsiye ediyor, karadut özü tavsiye ediyor, bluetooth kulaklık tavsiye ediyor, tatil yeri tavsiye ediyor... İnsanlar da "filanca tavsiye etti" diye buna inanıyor. Ondan sonra yorumlara "şunun tavsiyesiyle geldim, bebişim yemedi", "bunun tavsiyesiyle geldim, kocama aldım, yok çeyizime aldım, kullanmadım", bu tüketim dünyası... Demin pozitif anlamda kadın yoğunluğundan söz ettik. Bu kez pozitif mi negatif mi bilmiyorum, ama kendini e-ticaret dünyasına ve fenomenler üzerinden dönen tüketim dünyasına kaptırmış insanlar içinde de bir kadın ağırlığı var. Burada, yeni hayatın zihinsel kodlarını ve gündelik hayat ideolojisini çözmeye yarayacak çok fazla malzeme var.

Ben kitap yorumları da, film yorumları da okuyorum. Amazon International'dan başka ülkelerin yorumlarından yola çıkarak bir şeyler yapmayı düşünmüştüm yapmadım, belki bana da teşvik olur. 2.99, 1.99'a romans kitapları almak için, nasıl seçeceğimi bilmiyorum, yorumları okumaya başladım. Kitap almadım, sabaha kadar yorum okudum. Diyelim 2021, o yılın Amerikalı romans kitap okurlarının -ki yüzde 99'u kadın- o kitaplara nasıl baktığı görülüyor. Hakikaten oralarda hem sosyal bilimler açısından insana epey anahtar malzeme verecek, hem de insani anlamda hafif endişelere sevk edecek şeyler çıkabiliyor. Ve tabii bütün bunlara bakıp bakıp en sonunda şu noktaya gelebiliyorsunuz: "Ben de karadut özü pazarlayayım, ben de çam kozalağı pazarlayayım". Mesela zannedersem beş yıl öncesinde kadar Türkiye'de herhangi bir çam

kozalağı ürünü tüketen on bin kişi filan vardı ve şimdi her yer çam kozalağı reçeli, çam kozalağı macunu, çam kozalağı özü.

Bir zamanlar hiç bilinmeyen, bulunmayan propolis... Propolisi, bilmiyorum on yıl önce mi duymuştum ilk defa ne, ama her sene kış başlarken "biraz propolis almak lazım" diyoruz, yani gülerken biz de onun parçası haline geliyoruz. Aldığımız şeyin de propolis olduğu belli değil. Online alışveriş sitesindeki propolis yorumları üzerinden başkaları ile kavgaya girmek de çok başka bir dünya: Orada propolis bilen insan, bilmeyen insanı aşağılıyor. "Arı ekmeğiyle arı sütünü ayırt edemeyenler propolis yorumu yapmasın" filan yazıyor. Güzel, ben eğleniyorum.

O halde yorumların en azından iyi bir akademik çalışmaya da dönüşebileceğine dair bir öneriniz var denebilir mi?

Dijital tüketim dünyası aslında daha çok metrik analizler üzerinden konuşuluyor, yani istatistikler... Şu kadar bin ürün satılmış, şu kadar insan almış, memnuniyet anketinde şunlar denmiş, vb. Oradan profil çıkarmaya çalışılıyor. O yorum, bakış, kapılış, bütün o dalgaya kapılmışken kendini dışardaymış gibi görüş... O başka bir şey. YouTube shorts, yemek video yorumları dünyası ülkemizde... Beş cümleyle her gün elli milyon yorum nasıl çıkabilir? Ayrıca kendini her yerden farklı gören, -ekşisözlük filan da öyle- ilk yorum neyse aslında yönü o belirliyor gibi. Orada da "Vay dayının köftesi güzelmiş eline sağlık, esnaf dediğin böyle olacak" yazdın mı, böyle devam ettiriliyor.

Orası çalışmak, genel zihniyet örüntülerini anlamak için verimli bir alan, ama elbette çıkış noktası olarak. Orada insanların kimlik oluşturma çabaları da var, sosyalleşme arayışları da var. Bir diğer taraftan kendilerini bireysel olarak nasıl farklılaştırmaya çalıştıklarını da görebiliyorsunuz.

Bize zaman ayırdığınız için teşekkürler.

Anılan Kaynaklar

Kozanoğlu, C. (1995). *Pop Çağı Ateşi*. 1.baskı. İstanbul: İletişim.

Kozanoğlu, C. (1997). *İnternet Dolunay Cemaat*. 1.baskı. İstanbul: İletişim.